

пригортав мене, як пригортають невісту у моторошній тиші весільної ночі; як пригортають знайдену в океані безглуздя і безуму самотню жінку, що розтає у світанку сирим, хлипливим туманом...” [5, 142]. Завдяки такому фіналу композиція повісті (якою вона є на сьогодні) замикається у кільце, наратор наче повертається до висхідної точки. Як бачимо, емоційне та філософськеначала органічно взаємодіють у повістїна ґрунті специфічного сюжету, основою якого слід вважати принцип нерозрізнення життєвої реальності і реальності віртуальної. Багаторівнева структура твору забезпечує ефект художньо-філософської об’ємності. У творі, взаємно доповнюючи один другого, співіснують два світи, що не могло не позначитися на композиційному вирішенні авторського задуму. З одного боку, у повісті присутня певна життєва подієвість, яка формує фабульну основу, але, з другого, явно відчувається: за окресленою подієвістю приचाївся зовсім інший зміст, переданий у спосіб, що нагадує потік притомності. Аналізуючи західно-європейську прозу повоєнної доби, Ю. Боров зауважив такі особливості роману “потіку свідомості”: “Жодної розв’язки нема, сюжетні лінії обриваються, наче підкреслюючи, що не життєва подієвість, а внутрішні переживання, відтінки почуттів – самоцінний предмет художнього зображення” [1, 224]. Нам видається, що перелічені дослідником поетикальні властивості прози, написаної у “школі нового роману”, є визначальними і для твору М. Матіос.

Отже, Марія Матіос у повісті “По праву сторону твоєї слави” через простір висловлює своє філософсько-естетичне бачення світу, що реалізується у просторі художньому. Лірична наповненість оповіді, кордоцентризм у сприйнятті навколишнього світу, масштабність часо-просторових координат, емоційно-психологічне забарвлення кожного епізоду, кожної художньої деталі – все це продиктоване письменниці її романтичним світосприйняттям.

Список використаних джерел

1. Боров Ю. Эстетика. Теория литературы : энциклопедический словарь терминов / Юрий Боров. – М. : Астрель, 2003. – 576 с.
2. Гриценко О. А. Своя мудрість: Національні міфології та громадянська релігія в Україні / Олександр Гриценко. – К.: УЦКД, 1998. – 184 с.
3. Дрозд В. Острів у вічності : роман / Володимир Дрозд // Березіль. – 2001. – № 11-12. – С. 23-154.
4. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2 – С. 284.
5. Матіос М. Життя коротке / Марія Матіос. – Львів : Кальварія, 2001. – 236 с.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.
7. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Дніпро, 1972. – 702 с.
8. Шевчук В. “З темних джерел життя”. Українська готична новела ХХ століття / Валерій Шевчук // Літ. Україна. – 1995. – 26 січ. (№ 4). – С. 3.

Summary. The article examines the poetics of art space in the story by M. Matios “Po pravu storonu tvoyeyi slavi”. Pending work is considered in the context of Ukrainian and foreign literary traditions. Special attention is paid to the conditional means and ritual structure of the text.

Keywords: art space, poetics, arhetype motives.

УДК 821.161.2-1.09

О.М. Ніколенко

РИСИ БАЙРОНІЧНОЇ ПОЕМИ В ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА (“КАТЕРИНА”)

У статті визначено типологічні зв’язки між поемами Дж. Г. Байрона і Т.Г. Шевченка. Встановлено жанрові ознаки байронічної поеми у творі Т.Г. Шевченка “Катерина”, а також художнє новаторство митця, котрий виходив за межі усталених романтичних жанрів, надаючи їм актуального національного змісту. Виявлено схожість і відмінність поем Дж. Г. Байрона і Т.Г. Шевченка на різних рівнях текстової структури (сюжет, композиція, мотивна організація, авторська позиція, форма оповіді тощо). Розкрито специфіку поеми “Катерина” як синтетичного жанру, в якому поєдналися європейські й національні традиції, біблійні й фольклорні структури (архетипи, концепти, мотиви, образи, символи), романтичні й реалістичні тенденції.

Ключові слова: Дж. Г. Байрон, Т.Г. Шевченко, романтизм, жанр, поема, традиція, новаторство, мотив, образ, авторська позиція.

Байронізм – яскраве і напрочуд складне історико-літературне явище, яке охоплює не тільки ореол особистості й творчості Дж. Г. Байрона, але й цілий комплекс тем, мотивів, образів, поетикальних рішень, що виявилися не лише в англійській літературі, а й в інших літературах. Захоплення особистістю і поезією Дж.Г. Байрона, поширення в європейській культурі початку ХІХ століття його ідей та естетичних принципів стало одним із чинників формування національних варіантів романтизму. Вплив байронізму на слов'янські літератури був як прямим (від англійської літератури безпосередньо до іншої літератури), так й опосередкованим (через посередництво інших літератур).

У 1820-1830-х роках творчість Дж. Г. Байрона в Росії популяризували В. Жуковський, В. Любич-Романович, І. Козлов, М. Каченовський, А. Войєйков, М. Вронченко та ін. “Східні” поеми англійського поета дали імпульс для створення “південних” поем О. Пушкіна, а досвід “Паломництва Чайльд Гарольда” і “Дон Жуана” позначився на структурі роману “Євгеній Онегін”. Риси байронічного героя та мотивний комплекс “світової скорботи” виявилися в творах М. Лермонтова (ліричні вірші, поеми “Мцирі”, “Демон”, роман “Герой нашого часу” та ін.). Волелюбні мотиви байронівської творчості були близькі поетам-декабристам.

Публікація на сторінках “Вестника Европы” та інших часописів російських перекладів поетичних творів Дж. Г. Байрона дала поштовх для творчої рецепції романтичної спадщини англійського митця в Україні. 1821 року в Москві вийшла друком збірка “Выбор из сочинений лорда Байрона”. У витоків вітчизняної байроніани стояв український історик, фольклорист, композитор, поет-перекладач М. Маркевич, котрий писав російською мовою. 1831 року він видав у Москві збірку “Украинские мелодии”, яка засвідчила творче сприйняття автором принципів Дж. Г. Байрона. М. Маркевич переклав фрагмент роману у віршах “Дон Жуан” (виданий у Лейпцигу 1862 р.), фрагменти зі “східної” поеми “Паризина”, вісім поезій з циклу “Єврейські мелодії” та “Элегии с Лорда Байрона” (опубліковані в “Московском телеграфе” 1829 р.).

Т. Шевченко був добре обізнаний з російськими, українськими та польськими інтерпретаціями творів Дж. Г. Байрона. За спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, він високо оцінив переклад А. Міцкевичем “Прощальної пісні Чайльд Гарольда”. У повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” Т. Шевченко назвав Дж. Г. Байрона “крупным человеком”, “знаменитым лордом”, підкресливши поширення його ідей в інших країнах. У повісті “Художник” Т. Шевченко схвально відгукнувся про Байронову поему “Шильонський в'язень” в перекладі В. Жуковського.

Вже на початку 1840-х років з'явилися українські переклади з Дж. Г. Байрона М. Костомарова, а в 1860-х роках – переклади К. Климковича, К. Думитрашка та ін. У другій половині ХІХ століття творчість англійського поета справила вплив на І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, Лесю Українку, І. Франка та ін. Форми творчої рецепції Байронової спадщини в Україні були різноманітними (переклади, літературно-критичні статті, алюзії та ремінісценції в художніх творах, переосмислення байронівських ідей, мотивів, образів, використання характерних прийомів поезики Дж. Г. Байрона та ін.).

Традиції Дж. Г. Байрона органічно увійшли в русло українського романтизму, пов'язаного із поширенням національно-визвольного руху. Романтизм в українській літературі формувався не тільки під впливом екстралітературних факторів, але й під впливом іманентних чинників літературного процесу, серед яких важливу роль відігравали літературні взаємозв'язки та взаємодії. У творчості Т.Г. Шевченка яскраво виявилася національна самотність українського романтизму і водночас типологічні риси європейського романтичного напрямку, серед яких і риси байронічної поеми. Д.С. Наливайко в книзі “Теорія літератури й компаративістика” (2006) справедливо відзначив обмеженість концепції творчості Т. Шевченка як “стихійного генія”, “напівфольклорного співця”. Духовні горизонти творця “Кобзаря” широкі й різнобічні, вони охоплюють різні сфери й проблеми буття й культури. Український дослідник наголосив на важливості вивчення “зв'язків та співвідношення духовного світу й творчості Шевченка з ідейними, культурними й літературними рухами епохи романтизму, в систему якої інтегрований український поет” [5, 197].

Зв'язки та взаємодії байронічної течії з іншими національними варіантами романтизму, в тому числі у слов'янських літературах, стали предметом науково-критичного розгляду у другій половині ХІХ століття – на початку ХХ століття. Проблему “Байрон і Шевченко” вперше порушив І. Нечуй-Левицький, котрий у рецензії “Українська поезія” провів деякі паралелі між творчістю митців, відзначивши спільність їх волелюбних мотивів. Засади вивчення байронізму у слов'янських літературах закладено в праці “Початковий період байронізму в Росії” (1915) В. Маслова. Байронізм як велику і складну наукову проблему розглядав В. Жирмунський, який у книзі “Байрон і Пушкін” (1924) запропонував методологію порівняльного вивчення спадщини Дж. Г. Байрона і О.С. Пушкіна на матеріалі “східних” і “південних” поем.

Українські дослідники також зверталися до вивчення різних видів зв'язків англійської та вітчизняної літератур. Так, Т. Бовсунівська дослідила типологію образів в англійському та

українському романтизмі, розкрила їх сходження і розбіжності, засоби образотворення [2]. І. Арендаренко простежила спільність тем і мотивів в англійській та українській ліриці, відзначивши риси байронізму у вітчизняній поезії [1]. В.Г. Матвіїшин у монографії “Український літературний європеїзм” (2009) слушно зазначив, що Т. Шевченкові були близькими “прометеївські мотиви Байрона, суголосні в їхніх творах – “Прометей” і “Кавказ”. Паралелі простежуються й у філософській поемі Байрона “Каїн”; Т. Шевченка “Гімн чернецький”, “Світе ясний! Світе тихий!”, “Якби ви знали паничі” [4, 144]. Погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що вплив творчості Дж. Г. Байрона на Т. Шевченка виявляється не тільки в аспекті прометеїзму, але й в інших аспектах (ідейних, образних, мотивних тощо).

У жанровому плані типологічні зв'язки англійської та української літератур на етапі романтизму залишаються мало дослідженими у порівняльному літературознавстві, що зумовлює актуальність даної праці, метою якої є виявлення рис байронічної поеми в поемі Т.Г. Шевченка “Катерина” (1838), а також розкриття національної специфіки твору, авторського новаторства в жанрі романтичної поеми.

В. Жирмунський наголошував на тому, що категорія “жанр” являє собою не тільки формальну структуру, але і концепцію (образ) світу. У зв'язку з цим для аналізу жанру твору варто розглянути не тільки його формальні ознаки, а й складники змісту – мотивно-тематичні комплекси, специфіку конфлікту, структуру художнього образу, просторові й часові параметри, сюжетні колізії, композицію, авторську позицію та ін.

У праці Д. Чижевського “Порівняльна історія слов'янських літератур” (опублікована німецькою мовою 1968 р., українською – 2005) поняття “байронічна поема” вперше в літературознавстві виокремлено як специфічне поняття і розглянуто як одне із художніх відкриттів романтизму, спільне для різних національних літератур. Дослідник писав, що до жанру “байронічних”, або вільних, не скутих класицистичним каноном слід віднести найвидатніші поеми слов'янських літератур – поеми О. Пушкіна разом з “Євгенієм Онегіним”; “Пан Тадеуш” (1834), “Конрад Валленрод” (1828) А. Міцкевича; “Беньовський” (1841) Ю. Словацького; поеми “Мцирі” (1839) і недописаний “Демон” (1840) М. Лермонтова. “Байронічними” постають численні поеми українців Тараса Шевченка, Панька Куліша і словака Янка Краля” [6, с. 158]. Серед провідних рис байронічної поеми Д. Чижевський визначає неканонізовану форму, фрагментарний сюжет, наявність ліричних і медитативно-споглядальних відступів, філософських роздумів, “апострофувань на адресу читачів і дійових осіб самого твору”. “У них дозволяється поетові обговорювати актуальні теми сучасності, свої особисті проблеми” [6, 158]. Як бачимо, Д. Чижевський у структурі жанру байронічної поеми виділяє формальні й змістові складники (теми, проблеми, відкрити авторську позицію, фрагментарний сюжет, вільну форму, діалогізм оповіді та ін.).

Феномен Т.Г. Шевченка спирається на досягнення українського фольклору, міфології й попередніх етапів розвитку національної літератури, водночас митець чутливо сприймав плідні ідеї, культурні рухи й риси художнього мислення, які йшли від інших європейських літератур. Потрапивши в Петербурзі до кола романтиків Т.Г. Шевченко використовує досвід байронічної поеми, що яскраво виявилось в його “Катерині”, присвяченій В.А. Жуковському, котрий сприяв викупу поета з кріпацтва. Вільна форма байронічної поеми сприяла втіленню актуального національного змісту, вираженню авторського бачення світу, утвердженню волелюбних ідей. Т.Г. Шевченко, враховуючи здобутки Дж. Г. Байрона та інших романтиків, не обмежувався усталеними формами, він йшов далі, відкриваючи нові обрії жанру романтичної поеми, збагачуючи її авторськими новаціями.

У “східних” поемах (“Гяур”, “Корсар”, “Паризина” та ін.) Дж.Г. Байрон відкрив новий тип художньої структури, яка передбачала вільне переміщення героя і автора, поєднання різних часових і просторових планів, що давало можливість значно розширити межі поеми. Незалежна позиція автора і вільна манера авторської оповіді, наближена до розмовного стилю, створювала враження присутності автора в сюжеті твору, атмосферу довірливості й співучасті автора в житті персонажа. Автор вступав в особливі стосунки зі світом та персонажами. Він не тільки повідомляв про те, що відбулося, а й емоційно співпереживав події, наділявся особливим знанням про те, що відбудеться, звертався до персонажів і читачів зі своїми ліричними монологами, філософськими роздумами. Цей діалогізм художньої оповіді байронічної поеми сприяв створенню емоційної напруги твору, а також розвитку внутрішнього сюжету (автор – персонаж, автор – читач, автор – світ) на відміну від сюжету зовнішнього, пов'язаного із колізіями персонажів (персонаж – персонаж, персонаж – світ).

У поемі Т.Г. Шевченка поєднано різні просторові плани (українське село, “Київ”, “за Києвом, за Дніпром”, “Московщина”), що відображають загальну картину світу і драматизм стосунків у ньому. Протиставлення світів (світ український – світ московський) має не абстрактне, як у Дж. Г. Байрона, а конкретне соціальне забарвлення. Просторові плани в поемі Т.Г. Шевченка не є

екзотичними, як у байронічних поемах, навпаки, вони набувають історичної та соціальної конкретності за рахунок відповідних побутових деталей (“пішов москаль в Туреччину”, “діл”, “жупан”, “бублик”, “шаг”, “берлин шестернею” тощо). На відміну від екзотичної розробки української теми, що мала місце в творчості європейських письменників, у тому числі самого Дж. Г. Байрона (поема “Мазепа”), Т.Г. Шевченко максимально одомашнює український простір, змальовує його своїм, рідним, протиставленим чужій і ворожій Московщині, що набуває символу всезагального зла.

Боротьба “свого” й “чужого” розгортається не тільки на рівні окремих персонажів (“чорнобриві” – “москалі”, Катерина – Іван), а й у сфері онтологічній. За реальним, побутовим планом поеми Т.Г. Шевченка приховано вселенську битву Бога й Диявола, що було характерно і для низки байронічних поем. Біблійні структури (мотиви, образи, символи тощо) в творах Дж. Г. Байрона увиразнювали філософський характер художнього конфлікту. Байронівські персонажі нерідко втілювали божественне або демонічне начала, поміж якими тривав вічний двобій. У поемі Т. Г. Шевченка біблійний план теж сприяє розвитку художнього конфлікту, що значно виходить за межі приватного конфлікту (чоловіка й жінки). Це конфлікт добра і зла, життя і смерті, Бога й Диявола, що відбувається як у душах людей, так і в суспільстві загалом.

Образи й ситуації в поемі Т.Г. Шевченка “Катерина” мають прихований міфологічний підтекст, що своїми витокami сягає Біблії та українського фольклору. У сюжеті твору переосмислено біблійні алюзії та ремінісценції (про Богородицю, Марію Магдалину, блудного сина та ін.), акцентовано такі біблійні концепти, як “гріх”, “жертва”, “Бог”, “душа й тіло”, “життя”, “смерть”, “світло”, “темрява” тощо. Поєднання біблійних структур зі структурами українського фольклору (архетипи “дім”, “сад”, “гай”, “дорога”, “вітер” та ін.) в поемі “Катерина” надає позачасового значення історії про обмануту жінку. Образ покритки (традиційний образ українського фольклору) постає у Шевченковій поемі не тільки як образ зневажаєного, але і святого Божественного начала (мати з дітям на руках – символ Богородиці), і як символ всієї стражденної України, що потерпає від насильства.

Категорія “автор” є ключовою в побудові сюжету поеми “Катерина”. Як і в байронічних поемах, у творі Т.Г. Шевченка автор бере на себе функцію рушія емоційної розповіді про хвилюючі події, він не тільки переповідає про основні моменти трагічної історії, а й висловлює моральні оцінки, вдається до філософських роздумів, узагальнює сказане, передбачає розвиток подій, постійно звертаючись до читачів і до своєї героїні. Форма авторських ліричних відступів, широко вживана у поемах Дж. Г. Байрона, була застосована й у поемі Т.Г. Шевченка “Катерина”. Утім, якщо в поемах Дж. Г. Байрона автор попри свою присутність все ж таки майже не втручався в події, то автор в поемі Т.Г. Шевченка напрочуд емоційно бере участь у сюжетних колізіях, думкою і серцем він лине слідом за Катериною, оплакує її долю, звертається до неї і до читачів у традиційних формулах українського фольклору:

“Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати – чужі люде,
Тяжко з ними жити!” [7, 21].

Дослідниками (Д.С. Наливайко, Ю.Я. Барабаш та ін.) відзначено націоналізм і етнокультурний центризм творчості Т.Г. Шевченка, які виявлялися на різних рівнях його художньої системи. Це стосується й структури образу автора, що є жанротвірним у байронічній поемі. На відміну від образу автора в поемах Дж. Г. Байрона, автор у поемі Т.Г. Шевченка має глибокий зв’язок з національним корінням, з українським народним середовищем, соціальною дійсністю. Це не той автор із абстрактним “всезнанням”, що стоїть понад сюжетною історією і є цікавим сам по собі (у “Паломництві Чайльд Гарольда”, як відомо, автор в останніх піснях затуляє образ головного героя, перебираючи на себе головну роль). У Т.Г. Шевченка ядро художньої структури образу автора становить саме його тісний зв’язок із національною свідомістю і життям, він сам – органічна частина цього життя і виразник національної свідомості, що зумовлює відкрити авторську позицію, яка нерідко виявляється у формах імперативу:

“Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люди,
Роблять лихо з вами” [7, 18].

В авторських відступах знаходимо не тільки емоційні оцінки й роздуми, а мотивування подій, прагнення віднайти причину всезагального зла.

В організації художньої структури поеми “Катерина” Т.Г. Шевченко використав характерний прийом байронічної поеми – прийом композиційних “вершин”, поміж якими розгортається сюжетна дія. У шевченківському творі таких “вершин” декілька: кохання Катерини – розлука з Іваном – народження сина – розмова з батьком і матір’ю – вигнання з дому – пошук коханого – відмова батька від сина – божевілля і самогубство героїні – зустріч батька із сином. Прийом “вершин” уперше був застосований Дж. Г. Байроном у його “східних” поемах, він виявився також і в його поемі “Паломництво Чайльд Гарольда”, і в “комічних” поемах “Дон Жуан” і “Бешпо”. Прийом композиційних “вершин” успішно використовували й російські письменники – О.С. Пушкін у “південних” поемах і романі “Євгеній Онегін”, а також М.Ю. Лермонтов у поемах “Мцирі”, “Демон” та ін. У байронічній поемі “вершини” – ключові точки розвитку дії, вони ефектно виписані, просякнуті глибоким драматизмом й фактично становлять структурно-семантичні “вузли” жанру. Однак якщо в поемах Дж. Г. Байрона, ідейно-естетичні домінанти припадають саме на композиційні “вершини”, то в поемі Т.Г. Шевченка головною є не сама подія, а її мотивація, прихований моральний чи соціальний підтекст, який розкривається з допомогою авторських відступів. Отже, перш ніж автор розповість про трагічну історію кохання Катерини, він вже на початку твору акцентує думку про Московщину як “чужий” простір і про москалів (“чужі люде”), що “роблять лихо з вами”. Розповіді про ставлення батька й матері до Катерини передують авторський ліричний відступ про те, що “чорнявий не убитий, він живий, здоровий”, “другую кохає”. Вигнання героїні-покритки з рідного дому автор проектує історію жінки на загальний стан світу й людства:

“Отаке-то на сім світі
Роблять людя люде!
Того в’яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким”. [7, с. 27]

Авторські роздуми про “широкий світ” переходять у роздуми про людську долю й про волю, про тих, хто “сріблом-золотом сяє” й “панує” і тих, хто долі не знають, “з нудьгою та з горем жупан надівають”. В авторських відступах містяться й міркування про призначення митця в світі соціальної несправедливості. Автор підкреслює свій кровний зв’язок із національною трагедією – людським горем, і саме крізь сльози народні він бачить своє мистецьке покликання: “А я візьму сльози – // Лихо вилити; // Затоплю недолю // Дрібними сльозами, // Затопчу неволю Босими ногами!” [7, 28]. Щастя співця, на думку Т.Г. Шевченка, полягає в служінні волі: “Тоді я веселий, // Тоді я багатий, // Як буде серденько // По волі гуляти!” [7, 28].

Дж. Г. Байрон використав у своїх поемах принцип уривчастої оповіді з метою створення емоційної напруги, відтворення складних психологічних колізій. У поемі Т. Г. Шевченка така форма оповіді наповнена принципово новим змістом. Автор у шевченківському творі отримав можливість вільного переміщення у часі й просторі, він постійно змінює центр своєї уваги, переходить від одного об’єкта до іншого, суміщає різні точки зору. Усе це сприяло виробленню принципів реалістичного напрямку в межах романтичної форми, розширенню жанрових меж поеми, яка за охопленням матеріалу виявляла деякі ознаки роману (відображення приватного життя людини, незавершеної у своїх формах дійсності, типових обставин і образів та ін.). Завдяки уривчастій оповіді в поемі “Катерина” поєднуються суб’єктивний і об’єктивний плани, психологічні колізії й соціальне тло, фольклорні й літературні традиції.

У створенні художніх образів Т. Шевченко спирається на деякі прийоми “східних” поем. Типовими персонажами байронівських поем є люди, які гордовито підносяться над повсякденним життям, випадають із суспільних зв’язків (розбійники, злочинці, самітники, блукачі). Ядро образу москаля Івана становить концепт “лихо”, що несе герой іншим, а також його гордовитість, навіть по відношенню до свого сина. В образі Катерини домінують риси духовної самотності, відчуження. Ставши покриткою, героїня випадає з-поміж свого середовища, її супроводжує лиха слава. Хоча, як зазначив В.Г. Матвіїшин, письменник надавав перевагу байронівському прометеїзму, аніж “світовій скорботі”, утім, на нашу думку, письменник не відмовляється від мотиву скорботи, що яскраво виявляється шевченківському творі. Катерина самотня в своєму горі, її скорбота безмежна, вона поширюється на весь оточуючий світ, на природу (садок, де вона потайки страждає), на батьківській дім (де немає розуміння). Разом із героїнею відчуває світовий масштаб її горя і автор, але якщо “світова скорбота” у байронічній поемі мала здебільшого абстрактний характер вселенського зла, невлаштованості світу, то в “Катерині” мотив скорботи має соціальний і національний зміст, адже трагедія героїні зумовлена цілком конкретними причинами і відбиває драматизм життя українського народу загалом.

Ще одним характерним прийомом, перейнятим Т. Шевченком із байронічної поеми, є мотив ночі (темряви), що створює довкола персонажів атмосферу таємничості, психологічної напруги. У червоних кольорах сонця, що сідає за обрій, полишає рідне село Катерина, і цей останній промінь перед наступом ночі віщує подальші поневіряння героїні. В наступних частинах поеми (блукання Катерини) ніч накриває увесь світ, стаючи символом духовної темряви й безвиході.

У пристрасних монологів персонажів байронічної поеми зосереджено увесь біль стражденного серця. Кульмінаційним центром Шевченкового твору є звернення Катерини до знайденого нею москаля Івана. Уривчастість оповіді, використання риторичних питань і звертань, неповні конструкції, порушення ритму, фігури переносу – усі ці синтаксичні засоби сприяють увиразненню страдництва головної героїні. Для монологічних конструкцій у “східних” поемах Дж.Г. Байрона була притаманна відсутність відповіді. І в поемі “Катерина” на звернення героїні ніхто не відповідає, більше того – Іван утік, одцуравшись од сина, про що також повідомляється в оповіді героїні. Фіксація події через наратив ще більше підкреслює внутрішній сюжет і конфлікт, що розгортається не тільки у зовнішній площині (чоловік – жінка, українці – “москалі”, бідні – багаті), а у площині внутрішній. Не здатна зрозуміти причину відмови батька від сина, Катерина втрачає розум, її божевілля, як і в “східних” поемах Дж. Г. Байрона, є своєрідним виходом героїні з глухого кута, звільнення від духовної темряви. Поєднання мотивів божевілля і смерті, пристрасні й гріха відмови від дитини створюють трагічний колорит твору.

Однак літературні традиції у змалюванні персонажів поєднуються в поемі Т. Шевченка із традиційними прийомами українського фольклору: психологічний і синтаксичний паралелізм; широке використання пейзажних описів; застосування народної символіки з усталеним змістом (вишневий садок, калина, сонце, вітер, завірюха, криниця тощо); надання архетипам психологічного, соціального й філософського забарвлення (дім, шлях, земля, хрест та ін.); втілення загального (лиха, народної трагедії) через конкретне (долю покритки); афористичність і мелодійність мовлення тощо.

Отже, поема Т. Шевченка “Катерина” увібрала в себе риси європейської байронічної поеми, що поширилася не тільки в творчості Дж.Г. Байрона, але й в інших національних літературах. Водночас у творі виявилися традиції українського фольклору й міфології, а також художнє новаторство митця, котрий збагатив структуру байронічної поеми актуальним національним змістом і новими жанровими рішеннями. “Катерина” Т. Шевченка є яскравим виявом синтетичності жанру поеми, що виявляється в поєднанні романтичних і реалістичних тенденцій, літературності й фольклорності, біблійних і народнопоетичних структур, різних типів художньої оповіді. У Шевченковій поемі “Катерина” формувалися елементи романного жанру, що було суголосним жанровим експериментом О.Пушкіна в “романі у віршах” “Євгеній Онегін” і давало поштовх для розвитку нових шляхів не тільки лірики, а й роману як жанру, наближеного до стихії сучасного життя.

Список використаних джерел

1. Арендаренко І.В. По дорозі й назустріч (Англійська та українська романтичні поезії: типологія і поетика) / Ірина Володимирівна Арендаренко. – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2004. – 226 с.
2. Бовсунівська Т.В. Феномен українського романтизму / Тетяна Володимирівна Бовсунівська. – К.: КНУ імені Т.Г. Шевченка, 1998. – 392 с.
3. Жирмунский В.М. Байрон и Пушкин. Пушкин и западные литературы / Виктор Михайлович Жирмунский. – Л.: Наука, 1978. – 423 с.
4. Матвіїшин В.Г. Український літературний європеїзм / Володимир Григорович Матвіїшин. – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 264 с.
5. Наливайко Д.С. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 347 с.
6. Чижевський Д.І. Порівняльна історія слов’янських літератур: У 2-х книгах / Чижевський Дмитро Іванович. – К.: ВЦ “Академія”, 2005. – 288 с.
7. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К.: Країна Мрій, 2007. – 424 с.

Summary. The article outlines the typological relationship between the poems of G. Byron and T. Shevchenko. It is determined the genre characteristics of Byron’s poem in Shevchenko’s poem “Katerina” and artistic innovation of the artist, which went beyond the established romantic genres, giving them a contemporary national content. The similarities and differences of G. Byron and T. Shevchenko’s poems are revealed at different levels of textual structure (plot, composition, motif organization, author’s position, the form of narratives, etc.). The specific of the poem “Katerina” as a synthetic genre is defined, in which combined both European and national traditions, biblical and folkloric structures (archetypes, concepts, motifs, images, symbols), romantic and realistic tendencies.

Keywords: G. Byron, T. Shevchenko, romanticism, genre, poem, tradition, innovation, motif, image, author’s position.